

رسم الخط نگاشته‌های برجسته اسلامی

مجتبی علیزاده^۱، ابوالقاسم یوسفی^۲

توضیح

مدیریت توان‌نامه از نویسندگان محترم خواهش نمود متونی که به بریل در دهه‌های اخیر منتشر شده مطالعه و از نظر رویه و قواعد و ضوابط بریل بررسی نمایند.

آقایان علیزاده و یوسفی حدود سه دهه به آموزگاری و ترویج بریل مشغول بوده‌اند و تسلط قابل توجه بر متون بریل دارند و در پاسخ به درخواست مزبور، این مقاله را تألیف کردند. مجدداً با تشکر از آنان، امیدواریم با مساعدت و تلاش آنان بتوانیم تمامی متون بریل مثل قرآن‌های بریل در ایران و جهان را از همین منظر بررسی کرده و کتابی دقیق و سودمند تألیف و منتشر گردد.

دانشی که به نام نقد ادبی Literary criticism معروف است و به تحلیل متن و ساختار آن، نظریات مندرج در متن و نشانه‌شناسی آن می‌پردازد، قابل تعمیم به متون بریل هم هست. اما نقد ادبی بریل، رشته‌ای کاملاً جدید و ابتکاری است که لزوماً باید به تدریج با همین گونه مقالات آغاز و پیشرفت نماید.

مقدمه

واحد را در روشندان به مخاطره می‌افکند و تهدید می‌کند. از اینرو ایجاد یک رویه واحد بر مبنای رسم الخط یکسان توسط همگان و همه مراکز ضروری است.

قواعد کتابت

اختراع خط تحول و انقلابی در سرنوشت بشر به وجود آورد. تا پیش از این اختراع، ارتباطات شفاهی برقرار بود. خط، کتابت و قواعد نگارشی را به همراه آورد. و مردم یاد گرفتند بر اساس ضوابط متعارف بنویسند.

خط بریل هم وقتی در نیمه نخست سده ۱۹ میلادی اختراع شده، کافی نبود، و لازم بود قواعد و ضوابط کتابت بریل هم تدوین و مصوب شود. برخی از این قواعد مشترک بین همه زبان‌ها است مثل برجستگی نقطه‌ها؛ هر جدول شش نقطه دارد و برخی از قواعد منحصر به یک زبان است.

برای نمونه بریل فارسی، با بریل انگلیسی قواعد متفاوت و متمایز دارند. این ضوابط مربوط به کتابت و املاست. قرآن کریم قرائت و کتابت دارد. قرائت و خواندن قرآن ضوابط و اصولی دارد و قاریان از دوره رسالت، آغاز به تدوین کتاب‌هایی درباره قرائت و ضوابط آن نمودند. حضرت علی(ع) اولین کاتب و املاء کننده وحی بود و کتابی هم در این باره به نام رسم المصحف نوشت. ضوابط و قواعد کتابت قرآن کریم از سده نخست قمری به نام رسم المصحف مشهور شد. رسم المصحف به تدریج به صورت یکی از علوم قرآن جا افتاد و فراگیر شد.

پس از اختراع بریل قرآنی نیاز است تا رسم المصحف بریل

چند مرکز در تهران، قم و برخی شهرهای دیگر به انتشار آثاری به خط بریل (برجسته، بسودنی، لمسی) در دهه‌های اخیر اقدام کرده‌اند. برای اینکه معلوم شود آیا این آثار تماماً از یک شیوه استفاده کرده یا از شیوه‌های متفاوت استفاده کرده‌اند، به بررسی این متون اقدام کردیم.

هدف این است که «همسان سازی» به شیوه پسینی بررسی شود. یعنی روی منابع بریل پس از انتشار، تحقیق و بررسی گردد. همسان سازی آرزوی دیرین همه کارشناسان بریل است و همگان آرزو دارند، همه متون با یک روش و با یک نوع قواعد و ضوابط عرضه شود. روش ما در بررسی این متون اولاً محدود به رسم الخط (در قرآن مشهور به رسم المصحف) است، دوم اینکه پنجاه متن را گزینش و فقط به آنها پرداخته‌ایم؛ سوم اینکه اکثر آثار بررسی شده، قرآن بریل است.

متون منتخب عبارت‌اند: از پنجاه عنوان کتاب بریل که توسط سازمان آموزش و پرورش استثنایی کشور تولید شده است. امید است در مراحل دیگر تمام آثار بریل تولید شده در ایران و جهان اسلام از این منظر بررسی شود. اهمیت این نوع بررسی در این است که تشتت شیوه و قواعد استفاده شده در متون بریل موجب تعارض و تضاد دیدگاه‌ها و نگرش‌های روشندان می‌گردد؛ در نتیجه تفاهم و تلقی

۱. کارشناس امور نابینایان اداره آموزش و پرورش استثنایی استان قم
۲. کارشناس چاپ و نشر بریل اداره آموزش و پرورش استثنایی استان قم

۴- قرآن مجید در شب قدر که یکی از ایام پر ارج و از بهترین شب‌های ماه مبارک رمضان است از سوی پروردگار عالم بوسیله فرشته مقرب درگاهش جبرئیل بر قلب پیامبر اسلام نازل گردیده است. این کتاب، شریفترین، کاملترین و جامع‌ترین کتب آسمانی است و در هدایت همه انسان‌ها مؤثر است. از سوی دیگر از بدو نزول قرآن تاکنون دانشمندان مختلف کتاب‌های فراوان درباره هریک از موضوعات این کتاب

الهی نگاشته‌اند و از جمله درباره قرائت و تلاوت، تجوید قرآن و رسم الخط آن که بحث و بررسی هریک از موضوعات فوق مفصل است و نیازمند مباحثی طولانی است. نیز در زمینه رسم الخط بریل، تلاش‌هایی شده است. لازم است برای همسان‌سازی و ایجاد رویه واحد اقدام فراگیر و اساسی بشود.

۵- در نوشتن این جزوه علاوه بر منابع و مآخذی که در آخر به آنها اشاره می‌شود از نوشته‌ای با خبر شدیم که با همکاری و کمک مداوم برادر ارجمند آقای بنوان سکر آلامی که از مدرسین محترم حوزه علمیه قم در سال ۱۳۶۲ بوده تهیه شده است. تحصیلات ایشان در رشته زبان و ادبیات عرب است و دارای درجه لیسانس از دانشگاه بغداد و کارشناسی ارشد از دانشگاه قاهره می‌باشند. آقای بنوان سکر آلامی چون از طفولیت نابینا بوده‌اند با خط عربی و بریل عربی نیز با متون مختلف عربی از جمله قرآن کریم به خط بریل آشنایی کامل داشتند.

رسم الخط قرآن مجید مطابق قواعد و زبان عرب می‌باشد. در صدر اسلام آیات قرآن را حفظ می‌کردند و با خط کوفی می‌نگاشتند. از قرن چهارم به بعد خط نسخ به سبب آسانی و نیکویی رواج یافت و جایگزین خط کوفی گردید. در رسم الخط قرآن شریف از زمان پیامبر بزرگوار اسلام تاکنون تغییری داده نشده و دخل و تصرف در آن مجاز نمی‌باشد.

۶- طرز نگارش قسمت اعظم کلمات قرآنی موافق لفظ است یعنی به همان صورت که نوشته شده خوانده می‌شود ولی در بعضی کلمات خط موافق لفظ نیست یعنی به صورتی که نوشته شده خوانده نمی‌شود و به همین سبب گویند قرائت قرآن موقوف بر سماع است و به همانگونه که از پیغمبر اعظم(ص) نقل شده باید تلاوت گردد و رأی و اجتهاد در

هم تدوین گردد. هم اکنون بریل فارسی دارای ضوابط و قواعدی است که بین بریل‌نویسان و نابینایان متعارف و مرسوم شده است. در جاهایی هم که ایرانیان قرآن بریل استفاده می‌کنند، سعی در اجرای قواعد بریل عربی دارند. اما این تحقیق درصد مروری بر متون بریل و استخراج اهم قواعد بریل اجرا شده است به ویژه در مورد قرآن‌های بریل است. این ضوابط را می‌خواهیم استخراج، و فهرست کنیم. نیز هدف

دیگر ما، کشف موارد متعارض و غیر همسان است. بلکه این کشف‌ها، مقدمه‌ای باشد برای تلاش همگانی برای اجرای ضوابط همسان و یکسان.

دستاوردها و نتایج

با بررسی حدود ۵۰ کتاب بریل تولید شده در سازمان آموزش و پرورش استثنایی کشور و سازمان بهزیستی کشور نتایج زیر به دست آمد.

۱- تقریباً نشانه‌ها در زبان و رسم الخط بریل فارسی یکی است و فقط در موارد جزئی مثل نوشتن ابیات و مصراع‌های شعر تفاوت اندکی دارد.

۲- در زبان عربی و رسم الخط قرآن نشانه‌ها یکی است.

۳- در خیلی از موارد نکات تجویدی که در رسم الخط بینایی رعایت می‌شود در رسم الخط بریل رعایت نشده است و آن به این دلیل است که برخی از کسانی که در چاپ و برگردان خط بریل فعالیت دارند از این علائم آگاهی نداشته‌اند. در شیوه‌های تجوید و تلاوت قرآن خلأ نبود یک مرکز یا مؤسسه متمرکز نظارتی بر روی برگردانی خط بینایی به بریل وجود دارد.

هدف دیگر از این نوشتار، تطبیق و تلفیق رسم الخط بریل با قواعد نگارش و رسم الخط قرآن مجید و عربی و کمک به انتشار دیگر آثار اسلامی مانند نهج البلاغه، صحیفه سجادیه و بحارالانوار می‌باشد که امیدواریم توانسته باشیم با استعانت و یاری پروردگار، گامی هرچند کوچک در این راه برداریم که مورد قبول پروردگار و نیز مورد توجه خوانندگان و روشندان عزیز قرار گیرد. انشاءالله عزیزان دیگری که در این حوزه فعالیت می‌کنند به تقویت و پویایی این تلاش کمک کنند.

- علامت ساکن در بریل نقاط ۵ و ۲ می‌باشد.

تَمَلِّکْ

*** همزه و الف**

تفاوت میان همزه «ء» و «الف» آنست که، همزه در اول، وسط و آخر کلمه واقع می‌شود و حرکت را قبول می‌کند مانند اَکَلْ، سَئَلْ، بَدَأْ، ولی «الف» قبول حرکت نمی‌کند و همواره ما قبل مفتوح است، و به سبب آنکه ممکن نیست کلمه‌ای با حرف ساکن تکلم شود، هیچگاه «الف» در اول کلمه یافت نشده ولی در وسط یا آخر آن واقع می‌گردد و همواره به شکل «الف» نوشته می‌شود:

مانند قَالَ، نَارَ، سَارَ، مِمَّا، دَعَا

تبصره: چون الف همیشه ساکن و ماقبلش مفتوح است، لذا در رسم الخط قرآن‌های چاپی کشورهای عربی، پاکستان، هندوستان و بعضی از قرآن‌های چاپ ایران، ماقبل «الف»‌ها فتحه گذارده شده است و نیز ما قبل «یاء» ساکن ماقبل مکسوره، کسره می‌آید مانند: رَزَقْنَا، اِيَّاكَ، كَانَ، اَبْوَابُ، فِيهِ، قِيلَ. لیکن در اکثر قرآن‌های چاپ کشور ایران به جای فتحه و کسره، الف مقصوره «ا» نگاشته می‌شود. مانند: اَبْوَابُ، حالا با توجه به مطالب بالا به نکات زیر توجه کنید: صدای (ا): صدای 'ا' در قرآن به چهار شکل آمده است ولی علامت آن در رسم الخط چاپی (بینایی) در همه جا یکسان است و آن الف کوتاهی به این شکل (ا) است که روی حرفی قرار می‌گیرد، و آن حروف با صدای «ا» خوانده می‌شود، مانند: دَعَا، يَغْشَى، يَسْعَى، تَقْوِيهَا، ذَلِكْ، حَيَوَةٌ.

- نمایش الف مقصوره در رسم الخط بریل:

وقتی که الف مقصوره بر روی یکی از حروف به غیر از حرف «ی» قرار بگیرد، نمایش آن در متون بریل نقطه ۵ است.

مانند: رَحْمٰنِ

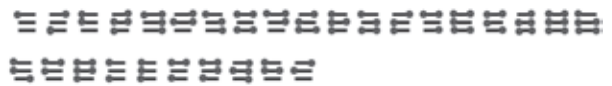
ولی اگر به صورت (ا) در وسط یا آخر کلمه باشد برای نمایش آن در بریل بدون نوشتن (ی) از نقاط ۱ و ۳ و ۵ استفاده می‌شود. مانند:

اَتِيكَ

آن راه ندارد. از طرفی شناسایی کامل رسم الخط قرآن نیز برای صحت قرائت لازم و ضروری است لیکن ذکر تمام موارد گوناگون آن موجب تطویل کلام خواهد شد. نیز به سبب آنکه همکاران محترم با رسم الخط چاپی (بینایی) قرآن آشنایی دارند، اینک به تشریح رسم الخط و علائم و نشانه‌هایی که برای نگارش قرآن به خط بریل لازم است می‌پردازیم.

قواعد و ضوابط

حروف تَهَجِّي یا الفبای عربی مبنای الفبایی بریل شد. مجموع حروف از «الف» تا «یاء» را حروف تَهَجِّي می‌نامند. که تعداد آنها را بعضی ۲۸ حرف و برخی الف را هم اضافه کرده‌اند و ۲۹ حرف گفته‌اند که عبارتند از:

الف ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ل م ن و ه ی. البته در مورد همزه در ادامه توضیح داده خواهد شد.

این حروف هم الفبای متعارف عربی و هم الفبای بریل عربی است؛ با این تفاوت که زبان متعارف مسطح و با سیاهه قابل دیدن، نوشته می‌شود؛ اما در بریل با نقطه‌های برجسته و قابل لمس نگاشته می‌شوند. غیر از حروف، نشانه‌ها یعنی حرکت‌ها و اعراب هم در خط بینایی و هم خط بریل نگاشته می‌شوند.

*** حرکات چهارگانه**

- علامت فتحه در بریل نقطه ۲ می‌باشد که بعد از حروف مفتوح قرار می‌گیرند.

عَبَسَ خَلَقَ

- علامت کسره در بریل نقاط ۱ و ۵ می‌باشد که بعد از حروف مکسوره می‌آید.

كِرَّةَ غَضَبَ

- علامت ضمه در بریل نقاط ۱ و ۳ و ۵ می‌باشد که بعد از حروف مضموم به کار می‌رود.

قُتِلَ خُشِعَ

* تنوین

(ء) نقطه ۳

(أ) یا الف همزه نقطه‌های ۴ و ۳

(ؤ) یا واو همزه نقطه‌های ۱ و ۲ و ۵ و ۶

(ئ) یا یاهمزه نقطه‌های ۱ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶

توجه شود که هنگام برگردان متون عربی و آیات قرآن مجید از خط بینایی به خط بریل به منظور صرفه جویی در حجم کتاب برای جلوگیری از ابهام و نیز ایجاد سهولت و سرعت در خواندن بریل، از نوشتن فتحه ماقبل (الف) و کسره ی ماقبل (یا) و ضمه ی ماقبل واو خوداری می‌نماییم و آنها را نمی‌نویسیم. البته لازم به تذکر است که در موارد فوق «الف» و «یا» و «واو» ساکن می‌باشند. در غیر این صورت نمی‌توان فتحه یا کسره یا ضمه را حذف نمود.

مانند: كَانِ قِيلَ يَعْلَمُونَ

* علامت مدّ

«مدّ» یعنی کشش و کشیدن و در اصطلاح تجویدی عبارت است از کشیدن صوت در مواردی مخصوص که به اختصار درباره آن توضیح می‌دهیم.

حروف مدّ:

حروف مدّ سه تا هستند که عبارتند از «واو» ماقبل مضموم

و «الف» ماقبل مفتوح و «یا» ماقبل مکسور

سبب مدّ:

سبب مدّ دو چیز است همزه «ء» و سکون

اقسام مدّ بر دو قسم است:

واجب یا مُتَّصِل و مستحب یا منفصل. هرگاه حروف مدّ هر دو در یک کلمه جمع شوند، ایجاد مدّ متصل می‌شود و اگر حروف مدّ در یک کلمه و سبب مدّ در کلمه جمع شوند، ایجاد مدّ منفصل می‌شود.

در آغاز بعضی از سوره‌های قرآن، یک حرف یا مجموعه‌ای از چند حرف قرار گرفته‌اند که به آن «حروف مُقَطَّعَه» می‌گویند و باید جدا جدا تلفظ شوند. بعضی از این حروف دارای علامت مدّ هستند که در موقع خواندن باید آنها را به صورت کشیده خواند مانند:

الم که خواننده می‌شوند اَلَمِ لام میم

در بریل برای نمایش مدّ متصل از نقاط ۲ و ۴ و ۶ استفاده می‌شود و برای نشان دادن علامت منفصل از نقاط ۱ و ۲ و ۴ و ۵ و ۶ استفاده می‌کنیم که در هردو مورد علامت مدّ بعد از حرفی که در بینایی مدّ بر روی آن قرار گرفته (حرف

اسم این سه علامت (ء) تنوین است این علامتها در آخر بعضی از کلمات می‌آید و نشانه یک نون ساکن است که نوشته نمی‌شود ولی خواننده می‌شود و همواره به صدا و حروف ماقبل خود می‌چسبد. تنوین مختص به اسم است نه فعل و حروف و همیشه در آخر اسم قرار می‌گیرد. به علامت (ء) نصب و به علامت () جر و به علامت (ء) رفع می‌گویند و به کلماتی که دارای علائم فوق می‌باشند به ترتیب منصوب، مجرور و مرفوع می‌گویند و نمایش آنها در متون بریل: علامت نصب نقاط ۲ و ۳ علامت جر نقاط ۳ و ۵ و ۶ علامت رفع نقاط ۲ و ۴ می‌باشند.

حَسَنَةٌ

* تاي گرد

علامت «ة» و یا «ة» که در کلمات عربی به کار می‌رود، به «تای گرد» هم مشهور است که در بریل برای نمایش آن از نقطه‌های ۱ و ۶ استفاده می‌شود که در مثال‌های بالا به کار رفته است.

* تشدید «ّ»

اگر در یک کلمه یک حرف دوبار پشت سرهم بیاید به طوری که اولی ساکن و دومی دارای حرکت باشد، حرف ساکن را بر می‌دارند و به جای آن یک تشدید روی حرف دیگر می‌گذارند.

یعنی تشدید به جای یک حرف ساکن می‌نشیند و ما را از دو بار نوشتن آن در کلمه بی‌نیاز می‌کند. حرفی را که دارای تشدید باشد، مشدّد می‌گویند. در خط بریل برای نوشتن علامت تشدید از نقطه ۶ استفاده می‌شود.

مانند: دَرَّةٌ

* پایه همزه

همزه در اول کلمه به صورت «أء» و در وسط و آخر کلمه به صورت «أ ؤ ء ئ» می‌آید. همزه گاهی روی یکی از سه حرف (ا، و، ی) می‌نشیند که در این صورت این حروف خوانده نمی‌شوند و فقط همزه‌ای که دارای علامت است خوانده می‌شود.

اشکال مختلف همزه در بالا نشان داده شد در متون بریل نیز چنین نوشته می‌شوند:

ممدود) نوشته می‌شود.

تبصره ۱: در بریل عربی برای نشان دادن «لا» از نقطه‌های ۱ و ۲ و ۳ استفاده می‌شود که به صورت کلمه‌ای منفرد یا جزئی از یک کلمه می‌توان آنرا به کار برد.

تبصره ۲: هرگاه در خط بینایی علامت مد بر روی «ی» و یا «ی» قرار گیرد، و نیز هرگاه بر روی حرف ما قبل الفی که دارای مد است و الف مقصوره دارد قرار گیرد، در هنگام برگردان به خط بریل نوشتن علامت «الف مقصوره» یعنی نقطه ۵ ضرورت ندارد.

* وقف و علائم آن

هنگام خواندن قرآن، اغلب در آخر آیه‌ها، یا در وسط آیات طولانی، مقداری توقف کرده، نفس تازه می‌کنند، این توقف و ایستادن را وقف می‌نامند. در قرآن مجید حروف ریزی در وسط یا آخر آیات مشاهده می‌شود که این حروف علائم وقف می‌باشند که مهمترین آنها شش علامت است. (م لا ط ج ز ص) که وسیله شیخ ابو جعفر سجاوندی وضع گردیده و به «علائم سجاوندی» معروف است و در همه چاپهای قدیم و جدید قرآن موجود می‌باشد. این رموز و علائم اختصاری برای مشخص ساختن جای مناسب برای توقف و تنفس و در نتیجه حفظ ارتباط میان الفاظ و معانی آنها می‌باشد. همچنین باید توجه داشت که در خط بینایی علائم فوق بر روی کلمه‌ای که یکی از حالات مشروحه ذیل را داراست قرار می‌گیرند ولی در خط بریل، علامات وقف قبل از کلمه و چسبیده به آن نوشته می‌شوند.

شرح علامات وقف:

«م» علامت «وقف لازم» است و در جایی گذاشته می‌شود که بایستی حتماً وقف شود و رعایت نکردن آن سبب تغییر معنی می‌گردد. در بریل از نقاط ۲ و ۳ و ۵ استفاده می‌شود. «لا» علامت وقف ممنوع است و در جایی گذاشته می‌شود که اگر وقف شود ارتباط کلمات در یک جمله به هم می‌خورد و معنی آن تغییر می‌یابد، بنابراین وقف جایز نیست و به آن وقف قبیح نیز می‌گویند که در بریل از علامت نقطه‌های ۱ و ۲ و ۳ استفاده می‌شود.

«ط» علامت وقف مطلق است و در مواردی که عبارت، از نظر لفظ و معنی کامل باشد نهاده می‌شود و آنرا وقف تام نیز می‌گویند که در بریل از نقاط ۱ و ۲ و ۵ و ۶ استفاده می‌شود.

«ح» وقف جایز است و در محلی که عبارت از نظر لفظ

تمام و از نظر معنی از تباط به بعد دارد قرار می‌گیرد و آنرا وقف کافی نیز می‌گویند که در بریل از نقاط ۳ و ۵ و ۶ استفاده می‌شود.

«ز» علامت وقف مجاز است در جایی که وقف و وصل هر دو جایز است اما وقف نمودن بهتر می‌باشد قرار می‌گیرد و به آن وقف حسن نیز می‌گویند که در بریل نقاط ۲ و ۵ و ۶ استفاده می‌شود.

«ص» علامت وقف مرخص است و آن در صورت طولانی بودن آیه و ناچاری از تنفس است که در محل مناسب نهاده می‌شود. و در بریل از نقاط ۱ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ استفاده می‌شود.

تبصره: علامت کذک یعنی هر حکمی برای جمله قبلی از رموز بوده برای اینجا نیز چنان است که در بریل از نقاط ۴ و ۶ استفاده می‌شود و به حرف اول کلمه می‌چسبند.

* ادغام

در بسیاری از قرآن‌ها روی نون یا بین دو کلمه میم کوچکی گذاشته می‌شود تا خواندن نون ساکن را قلب میم نموده و میم تلفظ نماید و آن را ادغام می‌گویند که در بریل از نقاط ۲ و ۳ و ۵ و ۶ استفاده می‌شود و همیشه بعد از نون و چسبیده به آن نوشته می‌شود.

* حزب

می‌دانیم قرآن مجید دارای ۳۰ جزء است و هر جزء دارای ۴ حزب می‌باشد که در قرآن‌های با چاپ مختلف هر کدام پایان هر حزب را به نوعی مشخص کرده‌اند. همانطور که گفتیم هر جزء ۴ حزب دارد که در بریل پایان هر حزب را با یک علامت عدد یعنی نقاط ۳ و ۴ و ۵ و ۶ که از دو طرف یک خانه فاصله می‌گیرد نشان می‌دهند و بهمین ترتیب حزب دوم را با ۲ علامت عدد و حزب سوم را با ۳ علامت عدد و

اقدام کنیم.

پژوهشگران و مراکز پژوهشی - آموزشی بریل برای گسترش بریل به ناچار باید نگاهی به کارهای گذشته داشته باشند، ضعف‌ها و قوت‌های آنها را استخراج و تجزیه و تحلیل کنند. درست مثل نقد متون یا نقد ادبی که در مورد متون بینایی اجرا می‌شود. در مورد متون بریل هم باید به نقادی پرداخت. با این روش راه توسعه بریل هموار می‌شود.

منابع

جزوه آموزشی نگارش قرآن مجید، سید مهدی صادقی‌نژاد؛ جزوه آموزشی قواعد بریل، محمد رضا نامنی؛ علائم و نشانه‌های بریل در زبانهای مختلف، انتشارات یونسکو؛ جزوه آموزشی، گردآوری، تدوین و تثبیت علائم و نشانه‌های بریل، سازمان آموزش و پرورش استثنایی کشور؛ کتابشناسی خط فارسی، کاظم استادی، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۳۹۰؛ «انتقادی»، عباس اقبال آشتیانی، مجموعه مقالات عباس اقبال، به کوشش سید محمد دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۷۸؛ «خط»، جمعی از نویسندگان، دانشنامه جهان اسلام، تهران، ۱۳۹۰، ج ۱۵، ص ۵۶۶-۶۰۹.

حزب ۴ را به ۴ علامت عدد که نشان دهنده پایان جز است و با ۴ علامت عدد بدون فاصله در نظر می‌گیرند.

* دیگر نکته‌ها

۱- همیشه قبل از نوشتن هر سوره مشخصات آنرا ذکر می‌کنیم از جمله نام سوره، مکی یا مدنی بودن سوره (یا اینکه مکی و چند آیه مدنی می‌باشد)، تعداد آیات، سوره، زمان نزول سوره و در آخر هر آیه شماره‌های آیه را با یک خانه فاصله می‌نویسیم.

۲- در موقع نوشتن آیات قرآن به خط بریل هرگز نمی‌توان به دلیل کمبود جا کلمه‌ای را دو قسمت کرد و مثلاً مانند لغات فارسی نصف یک کلمه را در انتهای سطر و نیم دیگر را در سطر بعد نوشت. بلکه باید تمامی حروف و صداهای یک کلمه بطور کامل در انتهای سطر و یا در ابتدای سطر بعد نوشته شود.

۳- در فارسی به این حرف (آ) آ اول گفته می‌شود و معمولاً این حرف در اول کلمه می‌آید مانند آب، آش و غیره ولی در

عربی به آ مدی معروف است که در برگردان آن به بریل چه در فارسی و چه در عربی از نقاط ۳ و ۴ و ۵ استفاده می‌شود.

۴- وقتیکه «الف و لام» تعریف بر سر کلمه‌ای می‌آید برای الف، حرکت فتحه را نمی‌گذاریم. ۵- در بریل عربی علائم نقطه گذاری همانند علائم نقطه گذاری در بریل فارسی می‌باشد به جز در سه مورد:

الف) کاما « ، » نقطه ۵

ب) سمی کالن نقاط ۵ و ۶

ج) علامت دونقطه « : » که شامل دو خانه می‌باشد که از خانه اولی نقطه ۵ و از خانه دومی نقطه ۲ را تشکیل می‌دهد.

پایان

هدف مؤلفین همانطور که در ابتدا ذکر شد، مروری بر متون بریل که در ایران تولید و منتشر شده بود. اما در عمل منحصر و محدود شدیم به قرآن‌های بریل. آن هم اعم از چاپ ایران و خارج از ایران. زیرا وقت ضیق بود و فرصت پرداختن به همه متون بریل را نیافتیم. اما قصد داریم به بررسی متون مختلف بریل

